

ТОРГІВЛЯ У МІСТАХ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ У РОКИ НЕПУ

У статті на основі широкої джерельної бази зроблено спробу дослідити стан і тенденції розвитку торгівлі у містах Лівобережної України в 20-ті роки ХХ століття.

Поряд із промисловістю і сільським господарством, торгівля є важливою складовою економіки, з'єднуючим елементом між ними, між містом і селом. Підйом чи занепад даного сектору є лакмусом стану економіки загалом. Міста, у свою чергу, були і залишаються головними осередками торгівлі. Зважаючи на це і враховуючи намагання нашої держави вийти на якісно новий економічний рівень, дослідження розвитку торговельної галузі доби нової економічної політики (непу), тобто періоду значних економічних перетворень, на сьогодні є особливо актуальним.

Звертаючись до історіографії проблеми, слід наголосити, що лише з набуттям Україною незалежності тема дослідження торговельної галузі в роки непу стає серед дослідників досить популярною. У попередні ж періоди кількість праць із даного питання є обмеженою. Незважаючи на це, необхідно виділити статтю К. Воблого "Економічний стан України, її багатства підземні й надземні" [1], у якій автор, поряд із дослідженням промисловості і сільського господарства, окремо розглядає торгівлю, наводячи відомості безпосередньо й по містах (узагальнені дані щодо стаціонарної, ярмаркової, біржової торгівлі, подає результати підсумків перепису торгівлі в містах 1923 р.). Короткий огляд ярмаркової торгівлі проводить Д. Соловей [13], де зустрічаються дані й про ярмарки в містах Лівобережжя (в основному Полтавщини), втім, стосуються вони головним чином дореволюційного періоду.

Початок української незалежності приніс нові можливості для досліджень. Було порушено проблеми, яких не торкалася радянська історична наука, серед них і питання торгівлі. Зокрема, проблемі торговельної діяльності в різних її проявах присвячено монографію В.В. Лантуха [5], у якій одне з чільних місць посідає питання товарообміну між містом і селом, дослідження О.А. Пиріг [12], Т.В. Оніпко [11], дисертаційну роботу А.О. Маслова [9]. Діяльність непманів на фінансовому ринку, а також торговельний та банківський напрям розглядаються у книгах і статтях Ю.П. Волосника [2; 3] та О.О. Сушка [15; 16]. Зокрема, в своїй монографії Ю.П. Волосник звертає увагу на основні напрями, форми й методи розвитку підприємницької ініціативи представників нової буржуазії на фінансовому ринку в період непу. Наводить цікаві приклади й по містах Лівобережжя, серед яких особливе місце посідає Харків. Також можна відзначити доробок К.В. Лобач [7], монографії Е.Л. Лортикян [8] та І.В. Лантуха [6], у яких досліджується формування інфраструктури ринку в Україні в роки непу, безпосередніми учасниками якого були й міста. Також слід відзначити монографію Д.М. Чорного [18], в якій один із параграфів присвячено торговельній лихоманці

Жмака Віталій Миколайович - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

у містах Лівобережжя у кінці XIX - на початку XX ст., і хоча вона не охоплює досліджуваний нами період, є цінною для порівняння. Таким чином, історіографічний аналіз проблеми засвідчує необхідність більш повного і конкретного дослідження стану і розвитку торгівлі у містах Лівобережжя у 20-ті роки XX ст.

Метою статті є розгляд розвитку торгівлі в містах Лівобережжя в роки непу, встановити кількісні показники, з'ясувати динаміку розвитку галузі за видами торгівлі в містах різних типів. Джерельну базу складають різноманітні за своїм характером статистичні матеріали. Серед них на особливу увагу заслуговує збірник статистико-економічних відомостей "Міські селища УСРР" [10], де зібрані матеріали про всі сфери міської життєдіяльності, у тому числі й дані по торгівлі. Недоліком цього збірника є те, що матеріали закінчуються станом на 1 жовтня 1927 р. Певний обсяг інформації було запозичено із статистичного збірника ЦСУ УСРР "Статистика України", публікація матеріалів у якому відбувалася за серіями. Зокрема, серія 12 "Статистика торгівлі" містить дані про внутрішню і зовнішню торгівлю. Особливо цінними є опубліковані у цій серії матеріали про торгівлю у містах України, зібрані в ході Всесоюзного міського перепису 1923 р., де подано статистичні дані про кількість торговельних закладів, зайнятих у них осіб, їх обороти. Втім, стосується це лише округових центрів, інформація про інші міста відсутня або ж наведена узагальнено [17]. Схожий характер мають статистичні матеріали про торгівлю України упродовж 1925/26-1929/30 років [4], у яких хоча й наводяться дані по містах, проте це лише узагальнені цифри, які не дають змоги з'ясувати реальний стан речей у конкретно взятому місті. Також нами використані статистичні матеріали про стан торгівлі, підготовлені Народним Комісаріатом Торгівлі (НКТ) до X Всеукраїнського з'їзду рад [14].

Загалом, інформація про розвиток торгівлі більш обмежена, ніж, наприклад, щодо промисловості, що, на наш погляд, спричинене як приховуванням владою відомостей про торговельні й фінансові справи, так і неналагодженістю статистичної роботи зі збирання таких даних. На неповноту джерельної бази щодо висвітлення торговельної галузі міст Лівобережжя звертає увагу й Д.М. Чорний, розглядаючи торговельну лихоманку кінця XIX - початку XX ст. [18, с. 119-136]. Відомості, які зустрічаються, стосуються лише деяких міст за певні роки, часто відзначаються різними підходами і методами обрахунків даних. Зазвичай матеріали стосуються переважно округових центрів, обмежуючись по неокругових містах лише певними загальними даними, а то й узагалі не містять щодо них інформації.

Початок XX ст. приніс у торговельну галузь певні зміни. Торкнулися вони Лівобережжя України, яке відіграло важливу роль у розвитку загальноукраїнського і російського ринку. Тут склалися великі центри оптової та ярмаркової торгівлі загальноімперського значення, розвивалася постійна стаціонарна торгівля. В 1900 р. у містах Харківської і Полтавської губерній (основна частина регіону) налічувалось 8 428 підприємств торгівлі, їх обороти становили 147 249 тис. крб. [18, с. 119-120]. Напередодні Першої світової війни ці показники збільшились у кілька разів. Роки національно-демократичної революції і громадянської війни принесли в торгівлю, як і в

усі господарські сфери, розруху й руйнування галузі. Більшовики, прийшовши до влади, прагнули ліквідувати вільний ринок, взяти його під жорсткий державний контроль. Одним із етапів становлення торговельної сфери були роки нової економічної політики. Більше того, як наголошує В.В. Лантух, восени 1921 р. стало зрозумілим те, що основою переходу всіх соціально-економічних секторів до непу може бути лише торгівля [5, с. 21]. Тобто, цій галузі економіки відводилось особливе місце у розвитку народного господарства країни.

Необхідність у відновленні народного господарства на засадах непу змусила більшовиків відійти від деяких своїх принципів, що підтверджує і декрет РНК УСРР від 22 серпня 1922 р. «Про торгівлю», який передбачав спрощення процедури одержання патенту на торгівлю, таким чином залучивши до їх кола нових представників. Узагальнені нами дані в таблиці 1.1 свідчать, що станом на березень 1923 р. в округових містах Лівобережжя налічувалось 11 256 торговельних закладів. Більше половини - 54,4 % (6 127 закладів) припадало на столицю - Харків. Досить значна їх кількість була в Полтаві - 1 620 і Кременчуці - 938 закладів. У решті округових міст їх кількість коливалась від 197 у Куп'янську до 706 закладів у Ніжині.

У розподілі на види найпоширенішою була роздрібна торгівля, до якої належало 10 969 закладів, що становило більше 97 % загальної кількості торгових точок округових міст регіону. Найбільша кількість роздрібних торговельних об'єктів знаходилась у Харкові - 5 949, найменше - 190 - у Куп'янську (відомості про розподіл торговельних закладів за видами торгівлі м. Сум відсутні). Значно менша кількість закладів належала до оптово-роздрібної торгівлі, їх нараховувалось 182, більшість із них знаходилась у столиці - 120 закладів. У решті округових міст кількість одиниць оптово-роздрібної торгівлі становила від 1 в Прилуках до 16 у Кременчуці. Оптова торгівля налічувала 105 закладів, 58 із яких - столичні. Значна їх кількість була в Ніжині та Полтаві, відповідно 21 і 14 об'єктів. В інших округових містах Лівобережжя кількість закладів оптової торгівлі нараховувала 1-4 одиниці, а в Куп'янську даного виду торгівлі не існувало взагалі.

У 1923 р. число зайнятих у всіх видах торгівлі округових міст регіону дорівнювало 18 908 чол. Зважаючи на концентрацію переважної більшості торговельних закладів у столиці, саме на Харків припадала й основна маса зайнятих на них осіб, яка сягала 11 684 чол. або 61,8 %. У решті округових центрів кількість зайнятих у сфері торгівлі становила від 290 чол. у Куп'янську та Ізюмі до 2 533 чол. у Полтаві. На жаль, відомості, які би повною мірою відображали торговельний оборот зазначених закладів, відсутні.

Отже, з наведених даних, можемо побачити повне домінування Харкова над іншими містами регіону, що головним чином пояснюється його адміністративним статусом, а також історичною традицією розвитку торгівлі в місті. (За даними Д.М. Чорного, у Харкові в 1900 р. нараховувалось 2,6 тис. торгових точок, сума оборотів становила 81,1 млн. крб. До 1912 р. торгова мережа зросла на 33,8 %, перевищуючи темпи приросту в цілому по Російській імперії, обороти зросли у п'ять-шість разів. Кількість зайнятих у торгівлі міста напередодні Першої світової війни налічувала не менше 15 тис. осіб [18, с. 120-123]).

Завдяки поглибленню непу торговельна мережа округових міст Лівобережжя у другому півріччі 1924/25 операційного року зросла на 27,6 %, налічуючи 14 358 одиниць (див. табл. 1.1). Збільшення відбулося у 8 округових містах, становлячи від 15,3 % у Прилуках до 2 разів у Лубнах. Лише в Ніжині й Полтаві число торговельних закладів скоротилось на 1,6% і 7,5 % відповідно. В абсолютних числах найбільше торгових точок знаходилось у Харкові - 7 364, найменше - 254 одиниці - у Куп'янську. Збільшення кількості закладів відбулося за всіма видами торгівлі. Так, кількість закладів роздрібної торгівлі зросла на 24,3 % до 13 635 точок, оптово-роздрібної - у 2 рази до 375 одиниць, чисельність закладів оптової торгівлі збільшилась у 3,3 рази, налічуючи 348 об'єктів. Як бачимо, значного поширення набули оптова й оптово-роздрібна торгівля, що було ознакою подальшої стабілізації економічної ситуації. Якщо у Харкові 1923 р. нараховувалось 58 закладів оптової торгівлі, то у другому півріччі 1924/25 року їх було вже 245, у Полтаві кількість закладів із 14 зросла до 36, в Кременчуці з 3 до 19 одиниць тощо. Появу 3 закладів оптової торгівлі зафіксовано у Куп'янську. Лише у Ніжині чисельність оптових торгових закладів скоротилась із 21 до 12 одиниць. Схожа ситуація була і в оптово-роздрібній торгівлі (див. табл. 1.1). У 8 округових містах регіону збільшилась і кількість точок роздрібної торгівлі. Зростання становило від 12,7 % у Прилуках до 2 раз у Лубнах (у Ніжині й Полтаві мережа роздрібної торгівлі скоротилась відповідно на 0,6 % і 9,7 %). Суттєве збільшення кількості закладів оптової і оптово-роздрібної торгівлі свідчить про зростаючий попит населення на товари, що підтверджує і збільшення мережі роздрібної торгівлі, які часто самі були "клієнтами" оптових закладів.

Число осіб, зайнятих у торгівлі округових міст регіону в другому півріччі 1924/25 року порівняно з 1923 р., зросло на 82,7 % і налічувало 34 549 чол. Цікаво, що кількість зайнятих у даній сфері збільшилась у всіх округових центрах, навіть тих, де число закладів скоротилось (Ніжин і Полтава). Зростання становило від 24,4 % у Ніжині до 2,7 раз у Лубнах. В абсолютних числах найбільше зайнятих у торгівлі було в столиці - 20 727 чол., найменше торговців знаходилось у Куп'янську - 489 чол.

Відомості про обіг коштів торгових закладів округових центрів упродовж 1924/25 операційного року, наведені в таблиці 1.1, стосуються лише другого півріччя. За цими даними, сумарний торговельний обіг округових міст регіону становив 467 млн. крб., що дорівнювало 41,2 % товарообігу округових центрів України. 83 % цієї суми (387 563 тис. крб.) припадало на торговельні заклади Харкова. Торговельний обіг, який сягав 22 і 19 млн. крб. відповідно, мали Полтава і Кременчук. У решти округових міст торговий баланс був на рівні 2,9-8,1 млн. крб. Отже, домінування Харкова як за кількістю торговельних закладів, числом зайнятих у них осіб, так і за розміром обігових коштів посилювалось ще більше, підтверджуючи реноме міста як великого торгового центра, підкріплене набуттям статусу столиці УСРР.

Упродовж наступних років розширення торговельної мережі дещо уповільнилось. Як свідчать дані таблиці 1.1, у 1926/27 операційному році в округових містах регіону, порівняно з другим півріччям 1924/25 року, кількість торгових об'єктів зросла лише на 2,3 %, нараховуючи 14 684 заклади. Збільшення кількості торгових точок відбулося у 6 округових центрах,

Таблиця 1.1

Торгівля в округових містах Лівобережжя у 1923–1927 рр.

Міста	на 15 березня 1923 р.				II півріччя 1924–1925 опер. року				1926–1927 опер. рік				Обіг*** (тис. крб.)					
	Кількість закладів				Число зайнятих осіб	Обіг** (тис. крб.)	Кількість закладів				Число зайнятих осіб							
	Всього	Оптових	Оптороздр.	Роздрібних			Всього	Оптових	Оптороздр.	Роздрібних								
Кременчук	938	3	16	919	1.333	–	1.399	19	27	1.353	3.094	19.186	1.462	15	23	1.424	2.604	55.705
Куп'янськ	197	–	7	190	290	–	254	3	6	245	489	2.868	256	4	4	248	408	9.975
Лубни	301	1	6	294	375	–	601	1	11	589	1.018	3.836	468	7	10	451	890	14.520
Ніжин	706	21	5	680	884	–	695	12	7	676	1.100	5.959	828	13	5	810	1.603	25.906
Ізюм	215	2	2	211	291	–	312	3	5	304	659	3.879	219	2	4	213	602	17.664
Полтава	1.620	14	15	1.591	2.533	–	1.498	36	26	1.436	3.636	22.129	1.597	26	36	1.535	3.120	78.312
Прилуки	602	4	1	597	716	–	694	10	11	673	1.138	5.602	673	17	6	650	1.182	26.836
Ромни	550	2	10	538	802	–	750	7	19	724	1.173	8.133	707	11	15	681	1.203	24.019
Суми	569	–	–	–	653	–	791	12	16	763	1.515	7.865	833	13	7	813	1.607	31.825
Харків	6.127	58	120	5.949	11.684	–	7.364	245	247	6.872	20.727	387.563	7.641	233	182	7.226	26.159	2.007.540
Разом	11.825	105	182	10.969	19.561	–	14.358	348	375	13.635	34.549	467.020	14.684	341	292	14.051	39.378	2.292.302

* дані відсутні

** дані за II півріччя 1924/25 року

*** дані за увесь 1926/27 операційний рік

Складено автором на основі : [10, с.108-111; 17, с.8-11, 18-19, 26-27, 34-35, 42-43].

становлячи 0,8-19,1 %. Ще у 4 містах (Прилуках, Ромнах, Лубнах, Ізюмі) чисельність торгових одиниць скоротилась на 3-29,8 %. В абсолютних числах найбільша кількість закладів торгівлі була в Харкові - 7 641 одиниця, найменше їх налічувалось в Ізюмі - 219. У розподілі за видами зростання числа закладів мала лише роздрібна торгівля, втім, лише на 3,1%. Кількість же закладів оптової і оптово-роздрібною торгівлі в округових містах регіону скоротилась на 2 % і 22,1 % відповідно, що пояснюється здійсненням політики витіснення із даних видів торгівлі приватного капіталу. (За даними К. Воблого, які він наводить, спираючись на матеріали перепису торгівлі в містах за 1923 р., на долю приватника припадало 96,3 % усіх торгових закладів, що знаходились у містах України, кооперації належало 2 % торгових точок, у державній власності перебувало 1,7 % закладів торгівлі [1, с. 133]). Причому, якщо зменшення числа оптових торгових закладів відбулося лише в Ізюмі, Кременчуці, Полтаві та Харкові, то оптово-роздрібних - у всіх округових центрах Лівобережжя, крім Полтави (див. табл. 1.1). Схожа ситуація спостерігалась у містах по всій Україні, це підтверджують і матеріали НКТ УСРР: "По місту ... маємо значне зменшення торговельних закладів за рахунок приватної мережі ..." [14, с. 3]. У наступні роки торговельна мережа продовжувала скорочуватись. За даними ЦСУ про вибірку патентів та реєстрацію свідоцтв, в українських містах за період 1925/26-1928/29 років кількість торгових закладів зменшилась із 96,7 тис. до 58 тис., або на 40 % [4, с. 1]. Кількість точок роздрібною торгівлі впродовж 1926/27 року в округових містах регіону налічувала 14 051 заклад (див. табл. 1.1). У 6 із них відбулося зростання числа закладів, які займалися роздрібним продажем, що становило від 1,2 % у Куп'янську до 19,8 % у Ніжині. У 4 містах (Прилуках, Ромнах, Лубнах, Ізюмі) кількість закладів роздрібною торгівлі зменшилась на 3,4-29,9 %. В абсолютних числах найбільша кількість закладів роздрібною торгівлі знаходилась у столиці - 7 226, значна їх кількість була в Полтаві та Кременчуці, відповідно 1 535 і 1 424 одиниці. Найменше роздрібних точок продажу мав Ізюм - 213 закладів.

Число зайнятих у сфері торгівлі в округових містах упродовж 1926/27 операційного року сягало 39 378 осіб, що на 20 % більше, ніж у другому півріччі 1924/25 року (див. табл. 1.1). Це свідчить як про покращення економічної ситуації, так і про зростання потреб населення. Втім, збільшення кількості зайнятих у даній сфері мали лише 5 округових центрів регіону, воно становило від 2,6 % у Ромнах до 45,7 % у Ніжині. У решти 5 округових міст кількість осіб, пов'язаних із торговельною галуззю, зменшилась на 8,5-16,6 %. Цікаво, що в Прилуках і Ромнах число зайнятих у торгівлі збільшилось, незважаючи на скорочення кількості торговельних закладів, тоді як у Кременчуці, Куп'янську та Полтаві відбувся зворотній процес. В абсолютних числах найбільше зайнятих у торговельній сфері знаходилось у Харкові - 26 159 чол. Значна кількість торговців була в Полтаві та Кременчуці, відповідно 3 120 і 2 604 чол. Найменше число осіб, пов'язаних із торгівлею, мав Куп'янськ - 408 чол.

Розмір оборотів торговельних закладів 10 округових міст Лівобережжя впродовж 1926/27 операційного року дорівнював майже 2,3 млрд. крб., що становило 48,9 % загальної торговельної обігової суми округових міст України,

при цьому 87,6 % цієї суми припадало на торговельні підприємства Харкова. Оскільки відомості про торговельний обіг за 1924/25 рік, наведені в таблиці 1.1, стосуються лише другого півріччя, можемо припустити, що він був принаймні не меншим і в першій половині року. В такому разі, можемо констатувати, що порівняно з 1924/25 операційним роком розмір оборотів упродовж 1926/27 року збільшився майже у 2,5 рази. Зростання обігових коштів у торгівлі відбулося у всіх округових центрах регіону і становило від 45,2 % у Кременчуці до більше ніж 2,5 раз у Харкові. В абсолютних числах найбільші обороти в торгівлі мав Харків, які перевищували 2 млрд. крб. Значні суми припадали на торгівлю Полтави і Кременчука - 78 і 55,7 млн. крб. відповідно. У решти округових міст регіону торговельні баланси перебували в межах 10-31,8 млн. крб.

Таким чином, за період 1923-1927 років показники торгівлі в округових містах регіону суттєво змінились у бік збільшення. Зокрема, загальна кількість торговельних закладів зросла на 30,5 %. Найбільше відбулося зростання закладів оптової торгівлі - на 224,8 %, на 60,4 % збільшилось об'єктів оптово-роздрібної торгівлі, на 28,1 % - роздрібної. Число осіб, пов'язаних із даною сферою діяльності, зросло на 108,3 %. Обороти становили близько половини торгового обігу округових міст України. Все це свідчить про зростання ваги самої галузі.

Таблиця 1.2
Торгівля у неокругових містах Лівобережжя
у II півріччі 1924-1925 операційного року

Міста	Загальна кількість закладів	Заклади 2-5 розрядів	Торговельний обіг закладів 2-5 розрядів* (у тис. крб)
Білопілья	336	265	1.773,6
Богодухів	218	189	1.274,9
Вовчанськ	321	211	2.185,1
Гадяч	298	213	1.721,3
Зіньків	224	167	874,4
Кобеляки	257	183	1.493,5
Красноград	224	183	1.452,6
Лебедин	291	182	1.152,8
Лохвиця	151	134	991,1
Миргород	268	236	1.796,0
Охтирка	373	269	2.186,7
Пирятин	467	306	1.702,8
Хорол	220	200	1.364,4
Разом	3.648	2.738	19.969,2

* торговельний обіг за даними першого півріччя 1924/25 року
Складено автором на основі: [10, с.112-113].

На жаль, інформація про торгівлю неокругових міст набагато обмеженіша. Так, узагальнені нами дані в таблиці 1.2 свідчать, що у другому півріччі 1924/25 операційного року в 13 неокругових містах Лівобережжя нараховувалось 3 648 закладів торгівлі. Їх кількість перебувала в межах від 151 торгової точки в Лохвиці до 467 закладів у Пирятині. Зазвичай у периферійних містах закладів оптової і оптово-роздрібної торгівлі було небагато, а то й узагалі не існувало. Тобто, торговельна мережа неокругових міст складалася майже повністю із роздрібної торгівлі. Кількість закладів 2-5 розрядів у неокругових містах регіону за відповідний період налічувала 2 738 одиниць (див. табл. 1.2). Найбільше таких торгових точок знаходилося у Пирятині - 306, найменша їх кількість була в Лохвиці - 134 заклади. Торговельний обіг закладів 2-5 розрядів дорівнював майже 20 млн. крб. Найбільший обіг мали торговельні заклади Вовчанська та Охтирки - по 2,2 млн. крб., найменший - Зінькова й Лохвиці, відповідно 874 і 991 тис. крб. У решти провінційних міст регіону суми оборотів торгівлі відповідних розрядів становили 1,15-1,8 млн. крб.

У межах непу більшовики вживали заходи щодо відновлення ярмаркової торгівлі, яка практично зійшла нанівець у роки громадянської війни. Сприяла цьому й постанова РНК УСРР від 14 грудня 1922 р. "Про порядок відкриття ярмарків" [7, с. 15]. На жаль, відомості про кількість ярмарків, зокрема в містах Лівобережжя, і особливо їх обороти впродовж 1920-х років, майже відсутні. Зустрічаються лише фрагментарні дані. Так, 1924 р. у 12 містах Полтавської губернії відбулося 55 ярмарків, тоді як напередодні Першої світової війни - 63, торговельний обіг яких становив 9 252,4 тис. крб. [13, с. 19-23]. Загальні ж дані свідчать, що 1924 р. на Полтавщині налічувався 1 191 ярмарок, на Харківщині - більше 800. Мережа ярмарок поступово збільшувалась як на Лівобережжі, так і в цілому по Україні. На початку 1929 р. в Україні нараховувалось 15 202 ярмарки, у той час як 1924 р. їх було близько 10 тис. [5, с.53]. У кожному місті відбувалося по кілька ярмарків на рік, деякі з них були відомі далеко за межами свого регіону: у Харкові - Хрещенський, у Полтаві - Іллінський, популярністю користувались ярмарки в Ромнах та інших містах регіону, хоча їх обороти значно поступались передвоєнним. Особливого значення набув відновлений у 1923 р. Харківський Хрещенський ярмарок, який перебував у безпосередньому віданні комітету внутрішньої торгівлі. За даними К. Воблого, його обороти становили близько 48 млн. крб. [1, с. 133]. З літа 1924 р. відновив свою діяльність Полтавський Іллінський ярмарок. Перед Першою світовою війною він за величиною грошового обороту перебував на третьому місці (майже 2,3 млн. крб.) після Харківського Хрещенського і Київського Контрактового ярмарків. Першого ж року після відновлення обороти Полтавського Іллінського ярмарку становили 618,9 тис. крб. [13, с. 16-17]. Таким чином, ярмарки стали важливою складовою торговельної діяльності, заповнюючи прогалини в торговельній ніші товарообміну між містом і селом, продукцією промисловості, сільськогосподарською сировиною тощо.

Крім того, у Харкові важливим елементом торговельного механізму була товарна біржа, яка відновила свою діяльність у 1923 р. Біржі були головним осередком оптової торгівлі. Біржовий оборот в Україні упродовж

1923 р. (7 бірж), за свідченням К. Воблого, охоплював більше половини оптового обороту [1, с. 133]. Представництва від Харківської біржі були в інших містах регіону, зокрема в Полтаві та Кременчуці, а також в Артемівську. Важливість біржової торгівлі засвідчують такі цифри: упродовж 1923/24 операційного року біржовий оборот становив 110 млн. крб., або 33 % усього товарообігу. В 1927/28 році він сягнув 346,6 млн. крб., що становило 29,9 % товарообігу України [5, с. 45].

Таким чином, торгівля протягом 1920-х років пройшла свій шлях реорганізації і становлення. Особливо стрімке піднесення відбулося у першій половині 20-х років, коли галузь зростає як за кількістю торгових точок, числом зайнятих у ній осіб, так і головне - суттєво збільшились її обороти. Значно поширилась оптова й оптово-роздрібна торгівля, зростає кількість закладів роздрібною торгівлі, відродила свою діяльність ярмаркова і біржова торгівля, її розвиток ішов паралельно з відновленням усього народного господарства і особливо промисловості. Проте, друга половина 20-х років внесла свої корективи у розвиток галузі. Незважаючи на те, що обіг коштів і число зайнятих у ній осіб зросли, кількість торговельних одиниць залишилась майже на одному рівні, а число закладів оптової і оптово-роздрібною торгівлі скоротилось, лише роздрібна мережа мала невелике зростання. Пояснюється це, головним чином, витісненням кооперацією і державним сектором із торговельної галузі приватного елемента, якого з кожним роком ставало все менше.

Переважає більшість торгових закладів і сума оборотів у розподілі на неокругові й округові міста припадали на останні і на кінець 1925 р. становила 20,3 % і 79,7 % закладів і близько 5 % і 95 % обігових коштів відповідно. За усіма показниками виділяється Харків. Він був не лише великим торговельним центром регіону, який на Лівобережжі не мав конкурентів, але й усієї України. Не беручи до уваги результати Харкова, торгівля в округових центрах все одно розвивалась швидшими темпами, маючи якісніші показники порівняно з неокруговими містами, ще раз засвідчуючи різний економічний потенціал і можливості як самих міст, так і рівень добробуту їх мешканців.

1. Воблий К. Економічний стан України, її багатства підземні й надземні / К. Воблий / Календар-справочник "Вся Україна в адресах на 1925 рік". - [Б. р.]. - С. 117-134.

2. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу / Ю.П. Волосник. - Х.: НМЦ "СД", 2002. - 384 с.

3. Волосник Ю.П. Підприємницька діяльність нової буржуазії України (20-ті - початок 30-х років) / Ю.П. Волосник // Вісник Харківського державного університету. - 1999. - № 442: Історія України. - Вип. 3. - С. 136-144.

4. Збірник статистично-економічних відомостей про торгівлю України, 1925/26-1929/30 рр. - Х.: Госп-во України, 1931. - VIII, 124 с. - (Статистика України. Сер. 12, № 206).

5. Лантух В.В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. / В.В. Лантух. - Х.: Основа, 1992. - 190 с.

6. Лантух І.В. Формування інфраструктури ринку в Україні в роки нової економічної політики (1921-1928 рр.) / І.В. Лантух. - Х.: Основа, 2004. - 196 с.

7. Лобач К.В. Непмани на споживчому ринку України (20-ті роки) / К.В. Лобач. - К.: Ін-т історії України АН України, 1994. - 42 с.

8. Лортикян Э.Л. План и рынок в хозяйственной системе нэпа: исторический опыт Украины / Э.Л. Лортикян. - Х.: Харьков, 1992. - 215 с.

9. Маслов А.О. Внутрішня торгівля України в період непу (1921-1929 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.04 "Економічна історія та історія економічної думки" / А.О. Маслов. - К., 1995. - 19 с.
10. Міські селища УСРР: Збірник статистико-економічних відомостей. Рік перший / ЦСУ УСРР. - Х.: [Б. в.], 1929. - XIX, 184 с.
11. Оніпко Т.В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект) / Т.В. Оніпко. - Полтава: РВВ ПУСКУ, 2010. - 345 с.
12. Пиріг О.А. Ринок і торгівля України (історичний аспект) / О.А. Пиріг. - К.: [Б. в.], 1996. - 199 с.
13. Соловей Д. Краткий очерк ярмарок и ярмарочной торговли / Д. Соловей / ЦСУ Украины, Полт. губерн. стат. бюро, биржевой ком. Полтав. товар. биржи. - Полтава: [Б. и.], 1925. - 26 с.
14. Статистичні таблиці про стан торгівлі України (до доповіді Народного Комісаріату Торгівлі УСРР на X-му Всеукраїнському з'їзді рад). - Х.: НКТ УСРР, 1927. - 16 с.
15. Сушко О.О. Особливості державного регулювання приватного підприємництва в Українській СРР періоду НЕПу (1921-1927) / О.О. Сушко // Пам'ять століть. - 2001. - №6. - С. 76-91.
16. Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928 рр.): історико-теоретичний аспект / О.О. Сушко. - К.: Преса України, 2003. - 251 с.
17. Торговля в городах Украины: По данным Всесоюзной городской переписи 15 марта 1923 г. / ЦСУ УССР. - Х.: [Б. и.], 1924. - VIII, 237 с. - (Статистика Украины. Сер. 12, статистика торговли. Т. 3, вып. 2, № 54).
18. Чорний Д.М. По лівий бійк Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX - початок XX ст.) / Д.М. Чорний. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. - 304 с.

Жмака В.М.

Торговля в городах Левобережья в годы нэпа

В статье на основе широкой источниковой базе сделана попытка исследовать состояние и тенденцию развития торговли в городах Левобережной Украины в 20-е годы XX столетия.

Zhmaka V.M.

The trade in the cities of Left-bank Ukraine in the years of NEPs

The article is devoted to research of the state and progress of trade trends in the cities of Left-bank Ukraine in 20th years of XXth century on the basis of wide sources base.